

УДК 7.036.7:7.047(430)“19”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-15>**Жанна ДЕНИСЮК,**

orcid.org/0000-0003-0833-2993

доктор культурології, доцент,

в.о. проректора з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

(Київ, Україна) jdenesuk@dakkkim.edu.ua

ЄДНІСТЬ ЛЮДИНИ З ПРИРОДОЮ У ТВОРЧОСТІ ОТТО МЮЛЛЕРА

У статті проаналізовано творчу манеру Отто Мюллера, видатного представника німецького експресіонізму, живописця і графіка. Оскільки в його роботах превалує сюжетна лінія тисячолітнього гармонійного співіснування людини та природи – це спонукало звернути увагу на численні ромські образи у його творах, які стали матеріальним уособленням філософії художника. Тому метою статті визначено дослідження взаємозв'язку ромських образів із пейзажною лінією в творчому доробку Отто Мюллера як характерного прикладу гармонійного існування людини в природі. Для цього сформувано такі завдання: проаналізувати живописні роботи Отто Мюллера з зображенням ромів та природних ландшафтів; дослідити символіку єдності людини з природою в художньому світі митця; сформулювати значення творчої спадщини Отто Мюллера для розуміння взаємин людини та довколишнього середовища на прикладі ромського етносу. Узагальнені результати: засобом аналізу десяти художніх творів Отто Мюллера («Три оголені постаті під деревом» (1913), «Циганська родина в возі» (1920), «Цигани біля багаття» (1925), «Сидить оголена в пейзажі» (1927) та ін.), досліджено його творчу спадщину. Її центром постають самобутні образи ромів-представників кочового етносу, для якого не існує географічних меж, проте велике значення має єдність із природним середовищем як основа буття людини. Осмислено, що в творах Отто Мюллера тілесність та філософське бачення спільної життєвої основи людини й навколишнього світу постає як природний початок, породжений тією ж стихією, що створює рослини, тварин та все живе на землі. Зауважено, що Отто Мюллер свою мистецько-життєву філософію передає засобом зображення оголеної натури (переважно, жіночої) на лоні природи, але без надлишкової деталізації – особливо, в обличчях. Це дозволяє в інтимно-ліричному ключі сприймати ромські постаті й пейзажне тло як єдине ціле.

Ключові слова: німецький експресіонізм, образ циган, роми, пейзаж, побутовий жанр, гравюра, літографія, живопис, графіка.

Zhanna DENYSIYUK,

orcid.org/0000-0003-0833-2993

D.Sc. in Cultural Studies, Associate Professor,

Acting Vice-Rector for Scientific Work and International Relations

National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine) jdenesuk@dakkkim.edu.ua

UNITY OF MAN AND NATURE IN THE WORKS OF OTTO MULLER

The article analyzes the creative style of Otto Muller, an outstanding representative of German expressionism, painter and graphic artist. Since plot of his works feature a thousand-year harmonious coexistence of man and nature, this prompted us to pay attention to numerous Roma images in his works, which became a material embodiment of the artist's philosophy. Therefore, the purpose of the article is to study the relationship between Roma images and a landscape theme in Otto Muller's works as a typical example of the harmonious existence of man in nature. For this purpose, the following tasks were formed: to analyze paintings of Otto Muller depicting Roma people and natural landscapes; to explore the symbolism of the unity of man and nature in the creative world of the artist; to formulate the meaning of Otto Muller's artistic heritage for comprehension of the relationship between man and natural environment by the example of the Roma ethnic group. Generalized results: by analyzing ten artistic works of Otto Muller («Three Naked Figures Under a Tree» (1913), «A Gypsy Family in a Wagon» (1920), «Gypsies at a Fire» (1925), «A Naked Woman Sitting in a Nature» (1927), etc.), his artistic heritage was investigated. Its center is the unique images of the Roma people being representatives of the nomadic ethnic group, who have no the geographical boundaries, but for whom unity with natural environment is of great importance as the basis of human existence. It was concluded that in Otto Muller's works the corporeality and the philosophical vision of vital basis shared between man and the surrounding world appear as natural beginning generated by the same power that creates plants, animals and all living things on the earth. It is noted that Otto Muller conveyed his artistic and life philosophy by depicting naked people (mostly female) in the bosom of nature, but without excessive details – especially in faces. This makes it possible to perceive the Roma figures and the landscape background as a whole in an intimate and lyrical way.

Key words: German expressionism, image of Gypsies, Roma people, landscape, genre art, engraving, lithography, painting, graphics.

Постановка проблеми. Отто Мюллера (*Otto Miuller, 1874–1930*), яскравого представника німецького експресіонізму, члена художньої групи «Міст» і співзасновника асоціації художників-експресіоністів «Новий Сецесіон», захоплював кочовий спосіб життя ромського етносу, який існував поза географічними рамками, перебуваючи в ліричному діалозі з навколишнім світом. Він не лише цікавився життям ромів, спостерігав за особливостями їхньої інтеграції в європейський простір кінця XIX – початку XX століття, а й певний період свого життя проживав у ромському таборі. Центральними мюллерівськими образами стали ромські, більшість із яких належать до циклу робіт «Циганські теки». Своєю творчістю намагався привернути увагу до красивих емоційних ромських типажів, і до того факту, що ромський менталітет, попри спроби ромів вести все більш осілий спосіб життя, нерозривно пов'язаний із життям на лоні природи, як протиставлення штучному урбаністичному середовищу.

Тож, вивчення творчого доробку Отто Мюллера є актуальним нині з кількох ракурсів: аналіз ромських типажів у творчості художників-експресіоністів і привернення уваги суспільства до гармонійного діалогу людини й природи в умовах стрімкого погіршення екологічної ситуації на планеті, на прикладі ромського етносу, який століттями існував саме за цим негласним правилом.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі творчість Отто Мюллера як автора численних ромських образів вітчизняними науковцями не досліджена. У загальному контексті вивчення творчого доробку німецьких художників-експресіоністів, діяльність митця як класика жанру експресіонізму частково проаналізовано в праці Т. Прокопович «Експресія творів сучасного мистецтва. Живопис» (2016) (Прокопович, 2016).

Серед праць зарубіжних вчених виділяється дослідження Т. Пірсіг-Маршалл «Отто Мюллер і Цигани» (2004) (Pirsig-Marshall, n.d.). У 2015 р. за мотивами виставки робіт Отто Мюллера в Художньому музеї м. Равенсбург (Німеччина) було видано працю «Отто Мюллер. Протисвіти. Сінті та роми в історичній фотографії», із супровідними текстами Н. Фріц, Т. Пірсіг-Маршалл та У. Шюгла (Fritz, 2014). Її акцентом став порівняльний аналіз робіт художника з історичними світлинами ромів з Австрійської національної бібліотеки (м. Відень, Австрія) як типових зразків фотографічних ромських стереотипів, у яких реалії життя цього етносу дещо спотворені або занадто романтизовані.

У 2020 р. Т. Пірсіг-Маршалл і М.-А. фон Лютіхау видали масштабний каталог робіт худож-

ника, центральною віссю якого стали самобутні ромські образи, особливо – ромок-купальниць. Описано індивідуальний стиль Отто Мюллера, в основі якого лежить його співчутливе ставлення до непростого життя ромів, спроби відобразити райську гармонію та близькість людини до природи (Pirsig-Marshall et al., n.d.).

Тож, сучасний контекст наукових досліджень дає змогу й надалі розглядати твори Отто Мюллера як цінний фактологічний матеріал, що дозволяє з мистецької точки зору інтерпретувати кочовий ромський побут і світогляд.

Метою статті визначено вивчення взаємозв'язку ромських образів із пейзажною лінією у творчому доробку Отто Мюллера як характерного прикладу прийнятного діалогу людини з навколишнім середовищем.

Виклад основного матеріалу. Отто Мюллер, народившись у 1874 р. у Сілезії (Польща), з дитинства виявляв хист до малювання. Під час навчання у м. Вроцлав (Польща) та м. Мюнхен (Німеччина) мистецтву літографії, сформував свій неповторний живописний стиль, для якого характерні яскраві кольори, вільний мазок, інтимність, ліричність і простота. У єдності оголених фігур із навколишньою природою простежується філософське бачення митця.

Так, полотно Отто Мюллера «Три оголені постаті під деревом» 1913 р. (Рис. 1), яскраво демонструє тему злиття людської природи та пейзажного тла (*Three Women in a Wood, 2015*). Композиція зображує трьох жінок без одягу, що розташувались під розлогим деревом. Їхні витончені фігури органічно вписуються в навколишній пейзаж, утворюючи єдине ціле з природою. Тіла немов проростають з землі, обвиваються гілками та листям. Акцент робиться саме на оголених фігурах, в той час, як обличчя залишаються узагальненими, позбавленими індивідуальних рис. Так людська плоть постає уособленням самої Природи-матері, що породжує все живе. Картина віддзеркалює філософське бачення Мюллером спільної життєвої основи людини та природи. Тілесність постає вираженням цієї первинної гармонії (Otto Mueller, n.d.).

Хоч Отто Мюллер і асоціюється з німецьким експресіонізмом, його творчий почерк вирізняється певними особливостями. Замість експресіоністичних драматичності та пристрасності, його полотна випромінюють виваженість і гармонійність. Митець прагне до величнього спрощення форм і кольорової палітри та чітких обрисів композицій. Після двох років військової служби (1916–1918), часів Першої світової війни,

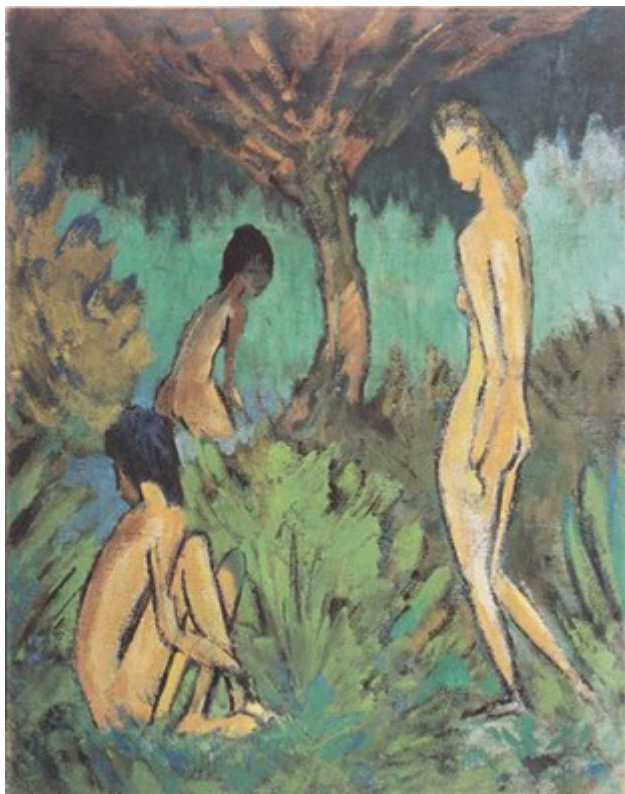

Рис. 1. Отто Мюллер
«Три оголені постаті під деревом», 1913

Рис. 2. Отто Мюллер
«Циганська родина в возі», 1920

Мюллер отримує запрошення до викладання в Академії мистецтв у польському Вроцлаві (Otto Mueller Biografie, n.d.). Вже працюючи викладачем, він створює картину «Циганська родина в возі» (Рис. 2), яка презентує мотив мандрів і тісного співіснування ромських кочовиків із довколишнім середовищем. Композиція побудована навколо центральної фігури матері з немовлям на руках. У динамічній позі жінки відчувається готовність рухатися і змінювати локації разом із її родиною на возі. Образ символізує нерозривну єдність між поколіннями кочівників та оточенням, що постійно змінюється. Фоном слугує сам віз із сином, біля якого стоїть чоловік та пейзаж із конем, що демонструє свободу і незалежність ромів. Тобто, філософське бачення єдності людини й світу втілене через образи ромів та їхній спосіб життя (Prints of Gypsy Family, n.d.).

Мистецьке становлення Отто Мюллера відбувалося під впливом стилю модерн, звідки пішов його акцент на лінійності та декоративності зображення. На художника справив значний вплив німецький скульптор Вільгельм Лембрук, який захопив до підкреслення силуетних форм та витонченості фігур (Отто Мюллер, 2023). Звернення Отто Мюллера до експресіонізму знайшло відображення у певній трансформації його стилю:

у зображенні фігур він став прагнути до більшої монументальності та гостроти контурних обрисів, як на картині «Оголена дівчина на дереві» (Рис. 3), яка продовжує тему органічного зв'язку людської істоти й природи. Художник зображує юну натурницю без одягу, що зручно вместилася на гілці високого дерева. Її ніжне тіло торкається стовбура, руки обвивають гілку, наче проростаючи з неї. Обличчя сповнене безтурботності та задоволення. Дівчина постає невід'ємною частиною живого дерева, уособленням молодості та весняної свіжості. Композиція виражає ідею абсолютної гармонії, коли людське єство розчиняється у навколишньому світі, зливається з його первинними стихіями. Полотно є прикладом мюллерівського втілення художнього бачення спільності тілесності й рослинного світу (Otto Mueller Gallery, n.d.).

Після мандрівок Болгарією, Румунією та Угорщиною в 1920-х роках, Отто Мюллер створив чимало полотен із зображенням представників ромської етнічної групи. Це породило теорії про можливе ромське походження самого художника. Проте підтверджених даних на підтвердження цього немає. Натомість відомо, що подорожі надихнули його на створення циклу робіт у «циганській» тематиці, котрі склали значну частину його

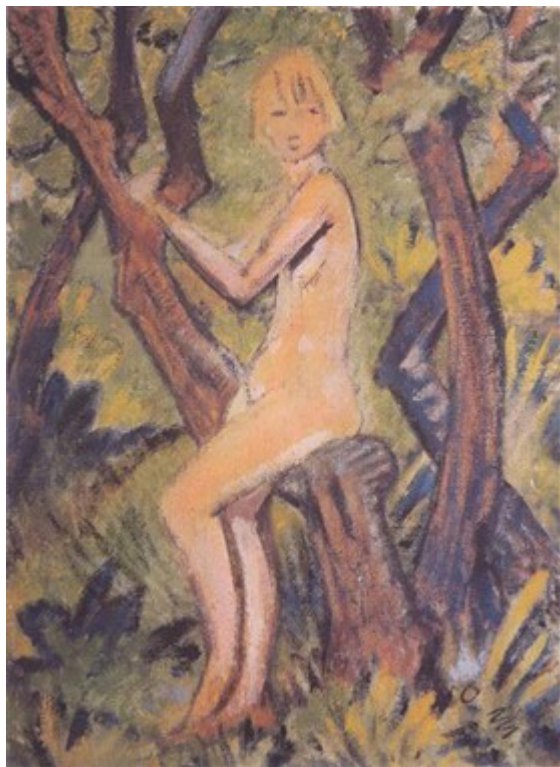

Рис. 3. Отто Мюллер
«Оголена дівчина на дереві», 1922

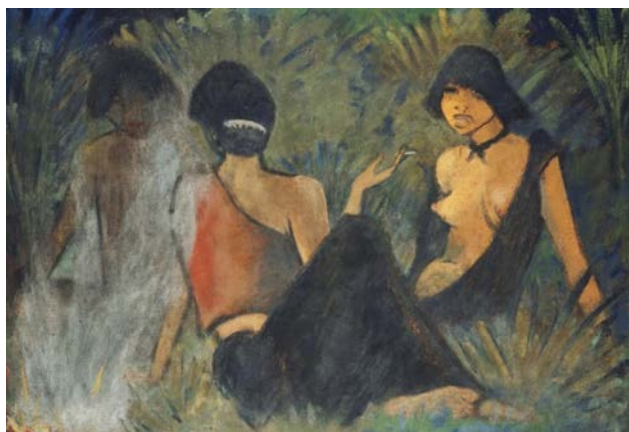

Рис. 4. Отто Мюллер «Цигани біля багаття», 1925

спадщини. На передньому плані картини «Цигани біля багаття» (Рис. 4) зображено ромську родину, яка розташувалась просто неба. Постаті вписані в навколишній ландшафт. Багаття об'єднує людей і дарує їм тепло та захист, стаючи центральним елементом картини. Особливо виділяється постать ромки в правій частині полотна. Витончена жіноча фігура зливається з рослинами, уособлюючи нерозривний зв'язок кочового народу та матері-природи. Образи ромок постають як уособлення єдності людського та природного початку.

Отто Мюллер у своїй творчості вдається до площинності зображення, контурного підсвічу-

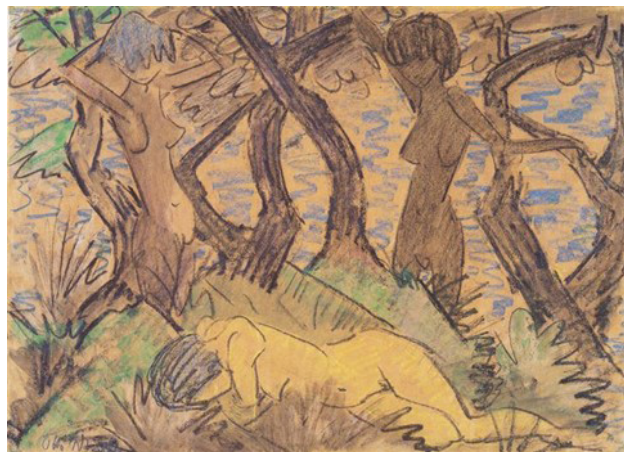

Рис. 5. Отто Мюллер
«Три дівчини між деревами», 1925

вання фігур та наслідування стилістики стародавніх єгипетських розписів. Ці засоби образотворення дозволяють найповніше розкрити повноту людських емоцій у єднанні з довкіллям, як на картині «Три дівчини між деревами» (Рис. 5), що продовжує тему зображення людської природи як невід'ємної частини природного світу в творчості художника. Композиція змальовує трьох молодих жінок, що відпочивають в густих деревах. Їхні фігури пластично вигинаються, наслідуючи покручені стовбури та гілля. Постаті немов виростають з землі, злиті з рослинами в єдине ціле. Колірна гама тіл перегукується з корою дерев та землею. Риси обличчя залишаються нечіткими, акцент зроблено саме на пластиці фігур та рухах. Людське тіло та рослинний світ зображені як прояви прадавньої життєвої енергії (*dos desnudos femeninos en un paisaje*, n.d.).

Картина «Циганський табір» (Рис. 6), передає романтизовану ідилію життя кочового народу. Художник створив поетичний образ ромського табору на лоні мальовничого пейзажу. У центрі композиції – невеликий, але міцний шатер, що дає захист родині ромів. Біля входу господар табору задумливо курить цигарку, насолоджуючись відпочинком після довгої дороги. Поруч із чоловіком вишукана постать жінки в білому вбранні, з виразом спокою та задоволення на обличчі. Ззаду, немов продовжуючи родинний зв'язок поколінь, стоять два юнаки – ймовірно, сини подружжя. Мальовничо зеленіють високі стебла соняшників. Яскраві квіти немов символізують енергію життя. Блакиттю нависає чисте безхмарне небо. А збоку стоїть гордий кінь – вірний супутник мандрів ромів чи то верхи, чи то в кибитці. Ця ідилічна картина – немов живописний гімн буттю кочового народу в гармонії з навколишнім світом (Otto Mueller, 2020a).

Рис. 6. Отто Мюллер «Циганський табір», 1925

Рис. 7. Отто Мюллер «Циганка з дитиною», 1926

Зображуючи природу та оголену натуру, Мюллер вкладає в ці образи пантеїстичне світобачення і пошук первісної чистоти та досконалості. На його думку, саме в такому єднанні людського ества та навколишньої стихії проявляється найвища гармонія буття. На полотні «Циганка з дитиною» (Рис. 7), на переднім плані зображена молода ромка, яка з великою ніжністю й турботою тримає на руках дитину. Тендітна постать матері контрастує з масивним білим будинком, що височіє на

Рис. 8. Отто Мюллер «Два оголені тіла на природі», 1927

задньому плані. Поруч із жінкою виростає високий соняшник, який своїм стеблом і величезним квітом наче обіймає і захищає матір з дитиною. Рослина уособлює живу природну стихію, протиставлену штучності та незатишності урбаністичного середовища, яке символізує будівля. Композиція демонструє стійкість традицій і способу життя кочового та осілого народів, що передаються від матері до дітей. При цьому образ ромки позбавлений етнографічної конкретики. Вона постає узагальненим втіленням жіночності та материнства як одного з законів природи (Otto Mueller, 2020b).

Творчість Отто Мюллера вважається однією з найяскравіших сторінок німецького експресіонізму початку ХХ ст., навіть попри те, що через сім років після смерті митця нацистський режим через ромську тематику в його творах, затаврував його як представника так званого «дегенеративного мистецтва». Отто Мюллера надихала ідея піднесення фізичної краси людини до рівня духовної досконалості, злиття плоті та душі в гармонійне ціле, що він уособлював у ромських образах. Однією з найвиразніших ілюстрацій цієї концепції є полотно «Два оголені тіла на природі»

Рис. 9. Отто Мюллер «Цигани та соняхи», 1927

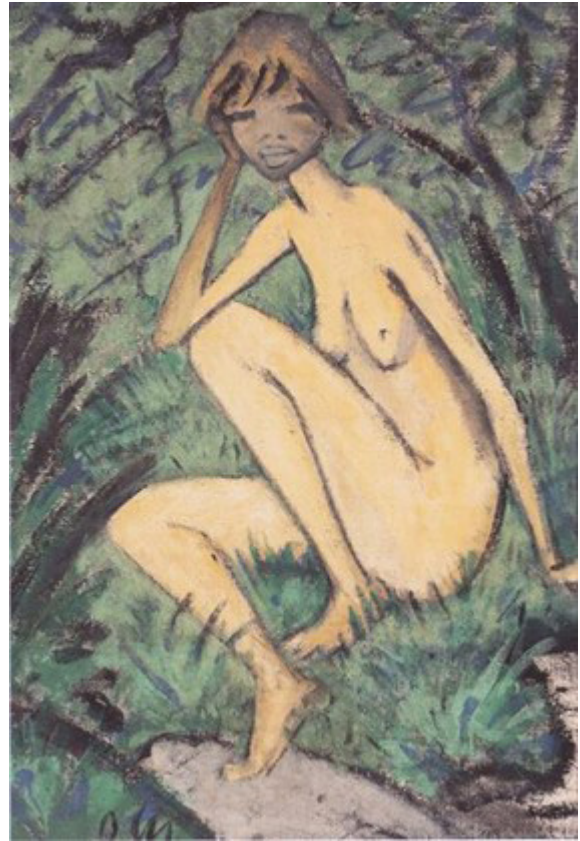

Рис. 10. Отто Мюллер
«Сидить оголена в пейзажі», 1927

(Рис. 8). На картині зображено дві жіночі постаті без одягу, що відпочивають на лоні природи. Їхні тіла плавно вигинаються, повторюючи лінії листя та дерев навколо. Шкіра немов зливається кольором з землею та тлом картини, створюючи візуальну єдність композиції. Обличчя моделей не пророблені, увага фокусується на пластиці оголених фігур, їхніх рухах та позах. Так художник втілює концепцію спорідненості та взаємопроникнення фізичності людини та світу природи, що мають спільну життєдайну основу.

Тож Отто Мюллер увійшов в історію мистецтва як тонкий лірик, здатний втілити на полотні найпотаємніші людські емоції. Його вабили теми кохання, материнства, єднання людини зі світом природи. Сентиментальність образів поєднується з глибоким філософським підґрунтям. Саме такою гранню таланту митця постає картина «Цигани та соняхи» (Рис. 9), що являє собою характерний приклад втілення теми діалогу людини та природи. На передньому плані зображено двох молодих жінок, в очах яких читається вікова мудрість ромів. Одна з них стоїть у світлій сукні в цятку, друга годує немовля груддю. Ця сцена уособлює материнство, передачу життєвих сил від старшого

покоління до молодшого. Поруч виростає високе стебло соняшника з величезною квіткою, символізуючи життєдайну силу самої природи. На другому плані видніють невеличкі будиночки як осередки сімейного затишку та гармонії. Таким чином, акцент робиться саме на темі материнства, догляду за потомством та родинних цінностей, що є запорукою існування людської спільноти, продовження роду. А, отже, існування людства (Otto Mueller Gallery, n.d.).

Одним зі зразків неповторного стилю Мюллера є полотно «Сидить оголена в пейзажі» (Рис. 10), де зображено дівчину, яка в розслабленій позі сидить на землі. Її тіло повторює лінії пагорбів. Шкіра мерехтить відтінками кори дерев та ґрунту, зливаючись з фактурою ландшафту. Увага сконцентрована на плавних обрисах та природній пластичності жіночої фігури. Тоді як затемнене обличчя, на відміну від попередніх робіт, вже не залишається ескізною плямою, а демонструє впевнений погляд вперед та чітко окреслені виразні губи. Кольоровий акцент зроблено саме на тілесності, як втіленні життєвої енергії природного світу. Так митець візуалізує уявлення про спільну основу всього сущого (Otto Mueller Biografie, n.d.).

Висновки. Дослідивши у статті десять творів на ромську тематику німецького художника-експресіоніста Отто Мюллера, підтверджено провідну лінію його творчої діяльності – втілення засобами живопису концепції нерозривної єдності людської плоти та природного світу. Підтверджено, що в образах ромських мандрівників уособлене гармонійне співіснування людини з довкіллям, їх органічне взаєморозуміння. Зображення оголених тіл на лоні ландшафтів та рослин поглиблює це

філософське бачення спільної життєвої основи людини й навколишнього світу. Осмислено, що в творах Отто Мюллера тілесність постає як природний початок, породжений тією ж стихією, що створює землю, рослини, тварин. Це переконання вдалось передати глядачам через цикл образів ромського етносу, який як ніякий інший навіть в наші дні, попри тотальну тенденцію осілості, зберігає пам'ять про своє кочове минуле на лоні природи різних країн світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Отто Мюллер і гармонія між людиною і природою. *Fahrenheit Magazine*. URL: <https://fahrenheitmagazine.com/uk/мистецтво/пластикові/Отто-Мюллер-і-гармонія-між-людиною-і-природою> (дата звернення: 11.01.2024).
2. Прокопович Т. А. Експресія творів сучасного мистецтва. *Вісник харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2016. № 3 С. 84–92.
3. dos desnudos femeninos en un paisaje (Otto Mueller, 1922). *blocdejavier*. URL: <https://blocdejavier.wordpress.com/2017/04/30/dos-desnudos-femeninos-en-un-paisaje-otto-mueller-1922/> (date of access: 11.01.2024).
4. Fritz N., Pirsig-Marshall T., Schögl U. Uwe Schögl. Otto Mueller. Gegenwelten. Sinti und Roma in der historischen Fotografie. Kunstmuseum Ravensburg, 2014. 100 p.
5. Otto Mueller (1874–1930). *Christie's*. URL: <https://www.christies.com/en/lot/lot-5176277> (date of access: 11.01.2024).
6. Otto Mueller (1874–1930). *Por amor al arte*. URL: <https://poramoralarte-exposito.blogspot.com/2020/10/otto-mueller-1874-1930.html?m=0&hl=es> 419 (date of access: 11.01.2024).
7. Otto Mueller Biografie. *ArtDirectory*. URL: <https://www.muellerotto.de/> (date of access: 11.01.2024).
8. Otto Mueller Gallery. *WOoArts*. URL: <https://wooarts.com/otto-mueller-gallery/> (date of access: 11.01.2024).
9. Otto Mueller. *El blog de Ila Basmati*. URL: <https://elblodgeilabasmati.com/2020/11/19/otto-mueller/> (date of access: 11.01.2024).
10. Otto Müller and his sharp representation of the world. *Art Blog Markovart*. URL: <https://markovart.wordpress.com/expressionists-and-their-movement-in-20th-century/otto-muller/> (date of access: 11.01.2024).
11. Otto Müller, Three Girls in a Wood. Browse Exhibits. URL: <http://omeka.wustl.edu/omeka/exhibits/show/primitivistnudebridge/otto-muller-three-girls> (date of access: 14.01.2024).
12. Pirsig-Marshall T., Lüttichau M.-A. V. Otto Mueller. Paintings : catalog. 19 p. URL: https://www.van-ham.com/fileadmin/Redaktion/Auktionen/Leseproben/Otto_Mueller-BAND_1-Gema_1de.pdf (date of access: 14.01.2024).
13. Prints of Gypsy Family beside Covered Wagon, 1926–1927. *Media Storehouse Photo Prints*. URL: <https://www.mediastorehouse.com/heritage-images/gypsy-family-covered-wagon-1926-1927-15048335.html> (date of access: 11.01.2024).
14. Three Women in a Wood. Saint Louis Art Museum. URL: <https://www.slam.org/collection/objects/13511/> (date of access: 14.01.2024).

REFERENCES

1. *Otto Müller i harmoniia mizh liudynoiu i pryrodou* [Otto Müller and the harmony between man and nature]. (2023). *Fahrenheit Magazine*. Retrieved from URL: <https://fahrenheitmagazine.com/uk/мистецтво/пластикові/Отто-Мюллер-і-гармонія-між-людиною-і-природою> [in Ukrainian].
2. Prokopovych T. A. (2016). *Ekspresiiia tvoriv suchasnoho mystetstva* [Expression of works of contemporary art]. *Visnyk kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv* (3), 84–92. [in Ukrainian].
3. *dos desnudos femeninos en un paisaje (Otto Mueller, 1922)*. [two female nudes in a landscape (Otto Mueller, 1922)]. (n.d.). *blocdejavier*. URL: <https://blocdejavier.wordpress.com/2017/04/30/dos-desnudos-femeninos-en-un-paisaje-otto-mueller-1922/> [in Spanish].
4. Fritz, N., Pirsig-Marshall, T., & Schögl, U. (2014). *Uwe Schögl. Otto Mueller. Gegenwelten. Sinti und Roma in der historischen Fotografie*. [Uwe Schögl. Otto Mueller. Counter-worlds. Sinti and Roma in Historical Photography]. Kunstmuseum Ravensburg [in German].
5. *Otto Mueller (1874–1930)*. [Otto Mueller (1874–1930)]. (2009). *Christie's*. Retrieved from <https://www.christies.com/en/lot/lot-5176277>
6. *Otto Mueller (1874–1930)*. [Otto Mueller (1874–1930)]. (2020). *Por amor al arte*. Retrieved from <https://poramoralarte-exposito.blogspot.com/2020/10/otto-mueller-1874-1930.html?m=0&hl=es> 419 [in Spanish].
7. *Otto Mueller Biografie*. [Otto Mueller biography] (n.d.). *ArtDirectory*. Retrieved from <https://www.muellerotto.de/> [in German].
8. *Otto Mueller Gallery*. [Otto Mueller Gallery]. (n.d.). *WOoArts*. URL: <https://wooarts.com/otto-mueller-gallery/> [in German].
9. *Otto Mueller*. [Otto Mueller]. (2020). *El blog de Ila Basmati*. URL: <https://elblodgeilabasmati.com/2020/11/19/otto-mueller/> [in Spanish].
10. *Otto Müller and his sharp representation of the world*. (n. d.). *Art Blog Markovart*. URL: <https://markovart.wordpress.com/expressionists-and-their-movement-in-20th-century/otto-muller/>
11. *Otto Müller, Three Girls in a Wood*. (n. d.). Browse Exhibits. URL: <http://omeka.wustl.edu/omeka/exhibits/show/primitivistnudebridge/otto-muller-three-girls>
12. Pirsig-Marshall, T., & Lüttichau, M.-A. V. (n.d.). *Otto Mueller. Paintings*. URL: https://www.van-ham.com/fileadmin/Redaktion/Auktionen/Leseproben/Otto_Mueller-BAND_1-Gema_1de.pdf
13. *Prints of Gypsy Family beside Covered Wagon, 1926–1927*. (n.d.). *Media Storehouse Photo Prints*. URL: <https://www.mediastorehouse.com/heritage-images/gypsy-family-covered-wagon-1926-1927-15048335.html>
14. *Three Women in a Wood*. (2015). Saint Louis Art Museum. URL: <https://www.slam.org/collection/objects/13511/>